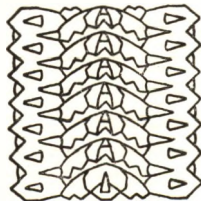

FOURNIER LE JEUNE ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA.

A modern tudomány és művészet haladásának előmozdításában négy nemzet vetekedik: az olasz, angol, német és a francia. E felsorolt nemzetek mindegyike számos oly férfival dicsekedhetik, kik életüket többé-kevésbé nemcsak saját hazájuk tudományáért és művészetéért áldozták fel, hanem nevük az emberiség civilizációjának haladásával forrt egybe és létük mesgyekövet képez a világtörténelemben. Bajos volna eldönteni, hogy e tekintetben a négy nemzet között melyiket illeti az elsőség, de annyi bizonyos, hogy nem a francia az utolsó. De nem is szándékom e fölött vitatkozni, csak ki akarom emelni, hogy a francia nyomdászatnak mint művészetnek előmozdításában is akadtak oly férfiak, kik nagy tehetséggel, végtelen szeretettel és bámulatos kitartással fáradoztak e művészeti ág tökéletesítésén, melynek eredménye aztán nemcsak hazájuknak, hanem a többi nemzetnek is hasznára vált. Ilyenek voltak: *Colines Simon, Garamond, Grandjon, Le Bé, De Sanlecque, Estienne, Fournier le jeune, Didot* stb.

Ez ösök közül *Fournier le jeune*-t választottam tanulmányom tárgyául, minthogy az ő műve fekszik előttem forrás gyanánt, amelyből gyönyörteljes élvezettel meríthet minden nyomdász, aki szeretettel érdeklődik foglalkozásának történeti és művészeti fejlődése iránt.

Amint a reprodukált címlapból (1. ábra) kivehető, *Fournier* nyomdászok számára való kézi könyvet írt, melyet nemcsak a szakembernek ajánl, hanem írók és művészek részére is, amennyiben megtudhatják belőle, hogy milyen eszközökkel sokszorosíthatják eszméjüket. Hogy mennyire rajongott *Fournier* a nyomdászművészetért: különösen kitűnik könyvének bevezetéséből, melynek első bekezdése hű fordításban így hangzik: „A mindennapi szükségletet képező tárgyakon kívül az életben legbecsesebb a könyv. A nyomdászat tehát, mely azt előállítja, igen fontos szolgálatot teljesít és megbecsülhetetlen hasznára válik a társadalomnak. Oktatja az állampolgárt, terjeszti a tudományt és művészetet, táplálja és műveli a szellemet, nemesíti a lelket; hivatása, hogy a bölcseséget és igazságot általánosan hirdesse és tolmácsolja. Bátran nevezhető tehát — *par excellence* — a művészetek művészetének és a tudományok tudományának.“

Képzhetjük e férfiú nagy készültségét és műveltségét, ha fölfogását magunkévá tesszük; ő a nyomdászatot mindenek fölé helyezte, és ehhez mértén igyekezett minden olyan tudományba behatolni, ahol a nyom-

dászat részére némi előnyt tudott fölfedezni, és nem kimélt sem költéséget, sem fáradságot szeretett művészetének tökéletesbitése érdekében. Alapjában véve nagytudású geometrikus és vegyész volt, de csak a betüvésés és betüöntés követelte határok között mozgott; e tekintetben elsőrangú tekintélye volt korának Franciaországban, ami a következők-ből tűnik ki.

Keserően panaszkodik, hogy hazájában nincsen olyan mű, mely behatóan leírta volna a betüvésés szabályait; említi, hogy Thiboust betüöntő és könyvnyomtató (meghalt 1737-ben, Párisban) egy száz-húsz strófás költőies latin versben leírta a két művészetet a királynak dedikálva, azonban e mű inkább deklamációul, mint oktatásul szolgált. Több tudós és művész foglalkozott ugyan a betük képének egységes megalkotásával, mint Paciole Lukács, Dure Albert, Palatin J.-B., Le Bé Péter, de ezeknek munkái inkább a kézzel írott betük formájára, mint a tipográfiára vonatkoztak.

Tory Geoffroi párisi könyvkiadó 1526-ban is foglalkozott e tárggyal és a „Le Champ fleuri“-ben („Virágos mező“ című könyvben) számol be arról, hogy a latin ábéce Io istennőtől származik, mert az összes betük az I-ből és O-ból alakulnak; ezek után az emberi test és fej arányai szerint állapítja meg a betük formáit, készít egy négyszöget, melyet feloszt tiz függőleges és tiz vízszintes vonal által száz kisebb négyszögre, melyekbe számos kört illesztett körző segítségével, hogy ilyenformán megalkothassa a betük képét; ezek után pedig Tory mester azt mondja, hogy biztosan lesznek olyan egyének, akik őt meg nem értik, vagy pedig ócsárolni fogják, de nem becsüli azokat még annyira sem, mint egy szörszalat. Dacára ez önhitt kijelentésnek, a tudományos akadémia 1692-ben elhatározta a szépművészetek leírását, melyek közül a tipográfiát itéli elsőnek, minthogy ez a művészet valamennyi művészetnek a tolmácsa. Sajnos, e korban egész Franciaországban nem akadt olyan leírás, mely forrásul szolgált volna a betüvésés kérdésének megoldásában, sőt még olyan férfúra sem tudtak akadni, aki e téren célszerű felvilágosítást nyújthatott volna. Malherbe de Portes nagyon ügyes éremvéső volt ez időben és bár adott némely útbaigazítást, ez sem ért sokat, mert nem ismerte a tipográfiát. Az akadémia rendeletére mégis megalakult egy tudós társaság, melynek vezetője Jaugeon lett és segédül csatlakoztak hozzá Filleau des Billet, Truchet Sebestyén, Carme és egy mehanikus, hogy a betük rajzolását és azoknak acélbavésését paragrafusok szerint szabályozzák. Amit ezek az urak a párisi betüöntőktől meg nem tudhattak, azt egyszerűen képzeletük által igyekeztek pótolni, ennek következtében számtalan geometriai feladatot szerkesztettek, melyek teoretice mesteriek voltak, de a gyakorlatban kivihetetlenek voltak.

Láttuk, hogy Tory szerkesztett egy négyszöget, melyet újabb négyszögekre osztott, ezekben pedig köröket rajzolt a betük formájához, de Jaugeon és tudós társai a közmondássá vált négyszöget felosztották 64 kockára, mindegyik kockát pedig 36 újabb négyszögre, ami összesen 2304 kis négyszöget eredményezett. E négyszögekből kellett a latin nagybetüket formálni; azonban még ezekhez hozzá kell képzelnünk számtalan girbe-görbe, körzővel szerkesztett vonalat is; például 8 kör kellett az a-hoz, 11 a g-hez, ugyanennyi az m-hez és így tovább. Fournier méltatlankodva jegyzi meg, hogy fölösleges egy félvonal (12 vonal

Melléklet Káldor Lajos "Fournier le jeune élete és munkássága" című cikkéhez.

Nyomtatta a Világosság könyvnyomda Budapesten. Baer Ottó budapesti festékgár (raktár: VII, Gizella-út 53. sz.) 777. számú duplex-festékével.

egy hüvelyk) nagyságú betűképet a patriciául szolgáló acélpálcikán kétszáznegy részre osztani; azonban a megszerkesztett szabály miatt a picire vésendő betűket előbb három- és négyszázszoros nagyításban rajzolták meg, csakhogy az szemmel láthatóan kétszáznegy részre felosztva legyen, ezt így követelte az akadémia! „Érthetetlen, hogy miért szükséges annyi négyszög egy kerekalakú O-hoz és miért kell egy négyszögű betűhöz tömérdek kör“, mondja Fournier.

Fölösleges bővebben fejtegetnem, hogy amikor a tudományos akadémia betűvésési szabályait a király rendeletére a gyakorlatba kellett volna átvinni, Grandjean nevű betűvéső-művész azokat elfogadhatatlannak ítélte és így az egész tudományos rendszer füstbe ment.

Belátva, hogy az akadémia sehogy sem tud elkészülni a tipográfia művészetének leírásával, Cot Péter betűöntő 1710-ben nekifogott egy kézi könyv szerkesztésének, az összes nemzetek ábécéjének történelmével kiegészítve, de 1712-ben a lelkesült szakíró a halál elragadta és munkájából összesen csak hét iv jelent meg negyedrétnyi nagyságban.

E néhány sorból látható, hogy a XVIII. század elején Franciaországban a könyvnyomtatási szakirodalom nagyon gyöngye volt, azonban Fournier mint fáradhatatlan és lelkesült kutató akadt egy munkára, amely részletesen tárgyalta a nyomdászat titkait, nevezetesen Fertel Domonkos saint-omeri nyomdásznak elismerését fejezi ki, amiért munkájából okulást szerzett.

Fournier szerint a „typographe“ elnevezés csak azt az egyént illeti meg, aki a betűművészet minden ágát, úgymint vésést, öntést és a nyomtatást érti, aki pedig nem otthonos e szentháromságban, az vagy öntő, vagy vésnök, vagy pedig nyomtató, de nem tipografus; a nyomdászat egy-egy évszázadban (Franciaországban) alig mutathat fel három-négy olyan egyénnél többet, aki e megkövetelt tulajdonságokkal bírt volna, ami nem is csoda, mert a tipográfia annyira nagy terjedelmű, hogy tisztességes üzéséhez találékonysággal párosult lángész és mehanikus-tehetség szükséges.

E korban senki sem volt Fourniernél jobban hivatva a nyomdászat tökéletesítésére, s ő ebből ki is vette részét. Látván, hogy a szakirodalom kevés útbaigazítást nyújt, nekiállott önállóan teremteni. Figyelme tehát első sorban a betű képeinek arányaira irányult, melynek eredménye a hét vonalra való felosztás volt (2. ábra) és pedig: 3 vonal a kis betű részére, például a, o, e stb.; 5 a hosszú részére, például M, d, p stb., és 7 vonal a teljes betűtest fedésére, pl. Q vagy j. Ez a felosztás még ma is általános gyakorlatban van. Ezután a betűk magasságát állapította meg olyformán,* hogy azokat $10\frac{1}{2}$ vonalnyira szabta (egy vonal = 6 Fournier-pont, $5\frac{1}{2}$ Didot-pont). Érdekes Fournier okoskodása a különböző betűmagasság tárgyában, mely rövidre vonva a következőképpen szól: „Hogy mennyi kellemetlenséggel jár a betűtest különböző magassága, azt minden nyomdász elég jól tudhatná és mégis ahány műhely, annyiféle a különbség; ha valamely nyomda halál vagy más eset következtében eladó, annak drága pénzen beszerzett betű- és díszítő anyaga teljesen elveszti értékét, mert egy más

* A párisi könyvkereskedők (!) céhje 1723-ban egy bölcs rendelettel szabályozni akarta a betűk magasságát, melyet 10 és fél vonalban állapítottak meg; e rendelet azonban írott malaszt maradt mindaddig, míg Fournier nem tette a magáévá.

MANUEL TYPOGRAPHIQUE,

UTILE

AUX GENS DE LETTRES,
& à ceux qui exercent les différentes
parties de l'Art de l'Imprimerie.

Par FOURNIER, le jeune.

TOME I.

A PARIS,

Imprimé par l'Auteur, rue des Postes,
& se vend

Chez BARBOU, rue S. Jacques.

M. DCC. LXIV.

TABLE GÉNÉRALE DE LA PROPORTION des différens Corps de Caractères.

ÉCHELLE FIXE
de 144 points Typographiques.

Noms.	Cours.	Points.
1	PARISIENNE.	5
2	NOMPAREILLE.	6
3	MIGNONE.	7
4	PETIT-TEXTE.	8
5	GAILLARDE.	9
6	PETIT-ROMAIN. — 2 Parisiennes.	10
7	PHILOSOPHIE. = 1 Parif. 1 Nomp. pareille.	11
8	CICÉRO. — 2 Nomp. = 1 Parisi- sienne, 1 Mignone.	12
9	SAINTE-AUGUSTIN. — 2 Mignones. = 1 Nompaille, 1 Petit-texte.	14

1. ábra. 3. ábra.

des Huns.

f é e e d cz cs b a
 * 5 2 8 + y H X A
 ly l k k j i h gy g
 O A O N I T X F A
 iz s r p o o ny n m
 2 A H E 3 X 2 2 2 A
 é z s z v u u ty t t
 y H M S X X X Y Y

4. ábra.

Franco-galle.

a b c d e f g h i l m
 a b c d e f 3 h i l m
 n o p q r s t u x y z
 H O P Q R S T U X Y Z

5. ábra.

Syro-hébraïque.

hh z v h d g b a
 2 1 9 0 1 2 2 2 b
 s n n m l k i t
 0 1 2 3 4 5 6 7 8
 th sc r q st ph o
 2 3 4 5 6 7 8 9 0

7. ábra.

2. ábra.

de Moïse.

hh z v h d g b a
 £ h 3 E 3 7 7 7 F
 s n m l k i t
 3 h y 2 3 3 N 5
 th sc r q ts ph aa
 X E 4 7 7 7 7 7

6. ábra.

Etrusque.

a b c d e f g h i k
 A 8 1 4 3 7 2 B I K
 l m n o p q r s t u
 J M N O 7 Q 9 2 T V

8. ábra.

nyomdatulajdonos nem keverheti azt össze a saját anyagával és ha a betűmagasság pl. 10 és fél geometriai vonalban van megállapítva, miért akad nyomdász, aki 11 és fél vonal magasságú anyagot fogad el, pedig elég világos, hogy ha egy bizonyos súlymennyiségű betűanyagot veszünk 10 és fél vonal magasságban 1000 frankért, akkor a 11 és fél vonal magasságúért 100 frankkal többet kell fizetni, anélkül, hogy egyetlen betűvel többet kapna a rendelő.“ E korszakban a Fournier öntődéje Franciaországban a legkeresettebb volt és a fent elmondottakból kitűnik nemes önzetlensége: nem törődött a saját hasznával, amidőn valamely anyag tökéletesítéséről volt szó.

Fournier legfőbb érdemét a tipográfiai pont meghatározása képezi. 1723-ban a könyvészeti törvény, azonkívül, hogy a betűmagasságot 10¹/₂ vonalra rendelte, a betűtestek nagyságát is szabályozni akarta, de ez nem sikerült, mert az alap hiányzott; senki sem volt képes a törvényalkotónak felvilágosítást adni ez ügyben, azonban a törvényt mégis meg kellett szerkeszteni, tehát egy véletlenül talált nyomdai berendezés szerint elhatározták az 59-ik paragrafusban, hogy a petit-canon betűfaj két saint-augustin vastagságú legyen, a gros-parangon egy ciceró és egy petit-romainból álljon és így tovább; azonban a bölcs törvényhozók nem határozták meg, hogy milyen terjedelmű lehet az a két saint-augustin, melyek a petit-canon alkotnák, vagy pedig a ciceró és petit-romain, mely a gros-parangonhoz szükséges. Bármely betűöntő a saját jókedve szerint formálhatott cicerót vagy saint-augustint, anélkül, hogy a törvényt megsértette volna, hisz ez csak azt mondja, hogy két augustin legyen egy petit-canon. Ugy a betűöntők, mint a nyomdászok érezték a hibát, de nem voltak képesek a segítség módját megtalálni. Azok a nyomdászok, akiket véleményadásra fölkértek, nem voltak eléggé tipografusok, hogy egy olyan szakkérdésben vitatkozzanak, melyet ők nem gyakorolnak és gyakran csak a nevét ismerik. „Ez az — mondja Fournier — ami engem a kaoszól való kibontakozásra ösztönzött.“ És szóról-szóra mondja: „Hiszem, hogy ez szerencsésen sikerült a *tipográfiai pont* feltalálása által, és pedig oly helyes és pontos mértékben, mely semmi kívánnivalót nem hagy maga után. Ez nem egyéb, mint a betűtestek egyforma, meghatározott fokokban való felosztása, amit *pontnak* nevezek.“ (1737.)

E fejtegetésből világosan látható, hogy Fournier mennyire tudatában volt műve értékének és mennyire ismerte kora nyomdászatának hibáit. Kutató elméje két hüvelyket vett mértékül, azt felosztotta 144 pontra, azaz 12 ciceróra. (3. ábra.) A jelenleg általános használatban levő Didot-pont (1775-ből) nem egyéb, mint a Fournier által alkotott rendszer javított kiadása. A Fournier-féle ciceró = 11 Didot-pont, vagyis 12 Fournier-ciceró annyi mint 11 Didot-ciceró.

A XVIII. század közepén a betűöntésnél gyakorlatban levő készülékek és mérési eszközök még elég tökéletlenek voltak és ez az állapot igen fárasztóvá tette a munkálkodást. Fournier e téren sem pihent: javított és teremtett minduntalan. Nem akarok visszaélni szaktársaim türelmével e dolgok végtelen elősorolásával, és ezért csak annyit említek meg, hogy még az ő korában is titkolt volt a betűfém összeállítása, de Fournier kémiai tudásával ezt is kihámozta sötét burkolatából, s nyilvánosságra hozta. Régen a betűöntéshez használt anyag olomból, vörös- és sárgaréz keverékéből állott, sokszor a rezet vassal

pótolták, mindezekhez még antimont adtak. Nyilvánvaló, hogy a betűfém ily módon való előállítására igen fáradságos és sok időt kívánó munkába került, ami sehogyan sem állott arányban az elért eredménnyel; az 1720-as években azonban az ólmot tiszta antimonnal keverve találták célszerűnek. De ez a processzus — mint a legjobb és amely ma is gyakorlatban van — nem jutott a nyilvánosság elé, amelyen nem kell csodálkozni, minthogy az antimon tisztítása igen kényes és tudást igénylő munka volt ebben a korban. Fournier előtt nem volt tehát titok a betűfém vegyítése, azonban a vegyelemek megszerzése mégis az volt mindaddig, míg az ő kitartó kísérletezése a kívánt eredménnyel nem végződött és amit a „Manuel“-ben részletesen leírt és közreadott. Szerinte az ólmot tizenöt, húszy vagy huszonöt százalék tiszta antimonnal kell keverni, a szerint, hogy milyen nagyságú betűfajt akarunk önteni; a nonpareillehez és petithez 25 százalék antimon szükséges és minél nagyobb a betűfaj, annál kevesebb az antimon, egészen tizenöt százalékig.

Fournier legnagyobb büszkeségét azonban a hangjegyek vésése és tökéletesítése képezte. Tudvalevő dolog, hogy a XVIII. század közepéig a hangjegyeket kétszerre nyomták, külön a jegyeket és külön a vonalakat. Fournier ezen az impraktikus állapotban segíteni akart, de ez időtáiban az ezen a téren való kísérletezés nagy akadályokba ütközött. A hangjegyek öntése és nyomtatása privilégiumot képezett százötven esztendő óta, minék következtében csak nagy büntetés terhe alatt lehetett volna kezdeményezni valamit a hangjegyek körül. Fournier azonban nem vesztette el reményét; vázlatot készített az újonnan vésendő jegyekről és azt bemutatta a párisi magisztrátusnak, rámutatván a százötven esztendő óta dívó hangjegyek formátlanságára és célszerűtlenségére; a különbség nagyon szembeszökő volt Fournier javára; a magisztrátus nem sokáig habozott és okmányban megadta az engedelmet egy tökéletesebb hangjegy-rendszer nyilvánosságra bocsátásához. Fournier rendkívüli ambícióval fogott tervének kiviteléhez; előbb szerkesztett és vésett 1756-ban egy garnitúrát a régi rendszer szerint, de izlésesebb formában. Breitkopf lipcsei betűöntő szintén ugyanezen az úton haladt és hangjegyei alakra nézve megegyeznek Fournierével, azonban a vésés és öntés rendszere elüt egymástól.

A hangjegyvésés feltalálásának babérjáért többen vetekedtek. Első sorban a lipcsei Breitkopf, aztán a harlemi Enschede testvérek és a brüsszeli Rosart. Breitkopf kísérletezése nagyon hosszadalmas volt, 1754-ben húsvét táján fogott hozzá és az első nem is sikerült; a második kísérlet júliusban jelent meg, de nem sokkal több eredménnyel és Breitkopf erre nézve így nyilatkozik: „Fáradságomnak eddigi eredménye az, hogy tudom, tervem kivihető lesz.“ Bámulatos türelemmel újra neki fogott és a következő év szeptemberében négy sorra való hangjeggyel rendelkezett, amit Gottsched által a szász választó fejedelemtől mutatott be, aki egy drámai olasz operát írt „Il trionfo della fedeltà“ címen. A fejedelemtől megtetszett a szép hangjegy-nyomat és méltónak ítélte operájának kinyomtatásához. „Ez a kritika bátorított arra — mondja Breitkopf — hogy művem befejezhettem és tanulmányomat javítottam.“ Breitkopf 1755-től 1761-ig ötvenegy zenedarabot nyomtatott és bocsátott nyilvánosságra, mégis 1763-ban a harlemi Enschede testvérek a Journal Étrangerben cikket közöltetnek,

melyben nagy szerényen Harlem városának vindikálják a hangjegyvésés feltalálásának dicsőségét. A legérdekesebb, hogy 1757 november 11-én Enschede a következőket írta levelében Fourniernek: „Megnéztük a Breitkopf-féle hangjegytalálmányt és ennek a gyakorlatba való átvitelét lehetők tartjuk, de nagyon költséges és sok munkát igényel; kérjük tehát, küldjön egy mintát az ön hangjegyeiből.“ Ez a kis dokumentum elég világosan mutatja, hogy nem Harlem városát illeti a dicsőség.

Fournier érdeme a hangjegyöntés terén abban áll, hogy az ő rendszere is — éppen úgy mint a Breitkopfé — csak egy nyomást igényel, de Fournier e rendszert egyszerűsítette és gyakorlatiasabbá tette az által, hogy a hangjegyek öntvényeinek számát felényire szállította le, olyanformán, hogy ezeket egy, két, három, négy és öt vonalra véste száraztul együtt, ellenben Breitkopf minden vonalhoz külön darabot öntött, úgy hogy minden hangjegy tulajdonképpen öt darabból állott. A hangjegyöntés miatt Fourniernek hazájában számos irigye volt és erről „Manuel“-jének függeléke tanuskodik. („Réponse à un mémoire publié en 1766 par MM. Gando, au sujet des caractères de fonte pour la musique.“) Az intrika annyira kiélesedett ellene, hogy midőn a király Fourniernek a betűöntés és különösen a hangjegyöntés terén szerzett érdemeiért az „Imprimeur de Paris“ címet akarta adományozni, amit az államtanács is pártolt: a betűöntőcéh képtelennek ítélte Fourniert e hely betöltésére. Mint minden lángésznek, úgy neki is kijutott a tövisszoszorból.

Végül még meg kell említenem Fournier tevékenységét az írás eredetének kutatásában és azoknak öntésében; és ezúttal „Manuel“-jéből néhány legrégebb keletű írásfajnak ábráit mutathatom be (4–8. ábra); ebből is látható, mily sokoldalú műveltsége volt, mert nem kevesebb mint százegy-féle ábécét vagyis százegy nemzetnek kulturális eszközét tárja szemünk elé. A cikkem keretében bemutatott kisebbített hasonmások közt igen érdekes az az ábécé, amelyet ő a hunokénak nevez. (4. ábra.) Hogy van-e ez ábécének valamelyes vonatkozása a régi székely-magyar íráshoz: innen Párisból nem tudom kikutatni. Figyelemre méltó azonban, hogy az egyes betűjegyek alatt a magyar helyesírás használta cz, cs, gy, ly, ny és ty összetett betűket találjuk. Már ez maga is érdekessé kell, hogy tegye a magyar könyvnyomtató szemében a dolgot.

Ha Fournier „Manuel“-jét elolvassuk, azt tapasztaljuk, hogy mily kicsinyek vagyunk elődeinkhez képest, mennyivel kevesebb tudás és fáradság után mennyivel több jutalmat és babért követelünk. Szolgáljon nemes például Fournier munkássága és nagykorú tudása; műveljük szerettel azt a művészi iparágat, melyet — Fournier szerint — az úristen jókedvében ajándékozott az emberiségnek.

Nem mulaszthatom el köszönetet mondani nagyrabcsült mesteremnek,

Kádár Gábor párisi nyomdatulajdonosnak, ama lekötelező szívességeért, mellyel rendelkezésemre bocsátotta az e tanulmányhoz szükséges okmányokat, miáltal nagyban hozzájárult honfitársai nyomdásztörténeti tudásának kibővítéséhez.

Káldor Lajos.

